

УДК 327.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.34>

Д. О. Григор'єв

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-6471-0497>

аспірант

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

## ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ РЕФОРМУВАННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ПИТАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

**Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.** Роль важливості законів та звичаїв війни у сучасному світі важко переоцінити, враховуючи різноманітність векторів розвитку політичних систем держав світу, зростання політичної, ідеологічної напруги між державами, що нерідко переростають у відкриті збройні протистояння та масові людські жертви. Початкова ідея розробки законів та звичаїв війни полягала у закріпленні сучасного компоненту міжнародного права, який регулюватиме умови оголошення початку війни та поведінки воюючих сторін. Роль міжнародного гуманітарного права полягала у закріпленні для всіх суб'єктів міжнародних правовідносин сукупності міжнародно-правових принципів та норм, які б регулювали питання захисту жертв війни, а також обмежували методи і засоби ведення війни, щоб не допустити зростання кількості жертв. Питання розробки законів та звичаїв війни бере свої витоки ще з середньовіччя, однак дане питання гостро не стояло на порядку денному, доки людство не зіштовхнулося з передумовами та наслідками Першої світової війни, а згодом Другої світової війни.

Враховуючи сучасну геополітичну ситуацію та поширення міжнародних військових конфліктів по всьому світі, коли світ стоїть на порозі вже Третьої світової війни, очевидною постала проблематика відсутності дієвих інструментів регулювання даних конфліктів та необхідності трансформації міжнародно-правових інституцій, що регулюють питання збереження життів людей під час ведення війни. Очевидною зазначена проблема постала для нашої держави ще у 2014 році, у зв'язку з російською військовою агресією та недотриманням агресором законів та звичаїв війни. Повномасштабне вторгнення російської федерації до України 24 лютого 2022 року остаточно підтвердило факт відсутності дієвості сучасних інструментів гуманітарного права, а також механізмів притягнення до відповідальності воєнних злочинців за порушення законів та звичаїв війни.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної про-**

**блеми і на які спирається автор.** Незважаючи на вагомому проблематику реалізації механізму захисту прав та свобод військовополонених дане питання наразі є маловивченим. Питання потребує міждисциплінарного вивчення, оскільки для вирішення даної проблематики необхідна комплексна взаємодія правової, політичної, так й інших сфер. Дана проблематика була предметом дослідження Жаровської І.М., Тараненко М.М., Бантишев О.Ф., Батиргарєєва В.С., Мицька О.І. та інших.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття.** Міжнародною спільнотою неодноразово зафіксовані порушення норм гуманітарного права та вчинення воєнних злочинів російською федерацією. В тому числі російською федерацією неодноразово вчиняються воєнні злочини, що стосуються жорстокого поводження з військовополоненими. Відповідно до даних Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Дмитра Лубінця, станом на 2024 рік офіційно зафіксовано 109 випадків страти українських полонених російськими військовослужбовцями, що вдвічі більше, ніж за попередні два роки [1].

Важливо зазначити, що зазначені дані доступні для міжнародної спільноти станом на зараз, інші ж випадки залишаються досі невідомими, оскільки російською федерацією також не виконуються й зобов'язання щодо надання інформації про взяття в полон, про стан здоров'я військовополонених та їх місцезнаходження, що також є порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Наразі недовіра, а місцями й повна неактуальність норм міжнародного гуманітарного права призводить до порушення прав військовополонених, неможливості захисту їх життя та здоров'я, а також неможливості притягнення до кримінальної відповідальності винних у скоєнні злочинів проти військовополонених.

**Формулювання цілей статті.** Основною метою даної статті є дослідження актуальних політико-правових механізмів захисту прав військовополонених, дослідження актуальної проблематики дієвості даних механізмів, а саме дослідження дієвості норм міжнародного гуманітарного права

щодо захисту прав військовополонених у контексті повномасштабного вторгнення російської федерації до України та розробки політико-правових механізмів які б могли вплинути на захист військовополонених у майбутньому.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Ухвалення Женевських конвенцій про захист жертв війни відбулося 12 серпня 1949-го року в Женеві (Швейцарія) на Дипломатичній конференції за участі представників понад 60 держав світу. Станом на сьогодні Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. ратифіковані 190 державами, а самі Конвенції з Додатковими протоколами до них є фундаментом міжнародного гуманітарного права. Женевські конвенції про захист жертв війни включає чотири основні міжнародні договори:

- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях [2].
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, що постраждали в корабельних аваріях, зі складу збройних сил на морі [3].
- Конвенція про поводження з військовополоненими [4].
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни [5].

У даному випадку, враховуючи основну мету та цілі даної статті, звертаємо увагу, що відповідно до Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (далі – Конвенція), а саме частини другої Конвенції, затверджені загальні положення про захист військовополонених [4].

Також, відповідно до чинного національного законодавства, а саме Розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» передбачена кримінальна відповідальність за воєнні злочини: за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, відповідно до статті 438 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років, за кваліфікуючої ознаки: жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, якщо вони спричинили загибель людини, передбачена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі [6].

Станом на червень 2024 року офісом Генерального прокурора України повідомлено, що потерпілими від тортур і нелюдського поводження вже визнано понад 3 800 цивільних і понад 2 200 військовополонених, що вчергове доводить порушення російською федерацією статті 13 Конвенції [7].

Відповідно до статті 13 Конвенції, з військовополоненими необхідно завжди поводитися гуманно. Будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, що перебуває під її охороною, забороняються та будуть розглядатись як серйозне порушення цієї Конвенції [4].

Важливо зауважити, що тортури з метою отримання показань є також порушенням міжнародного гуманітарного права. Відповідно до статті 17 Конвенції, будь-які фізичні чи моральні тортури та будь-яка інша форма примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них будь-яких відомостей. Військовополоненим, які відмовляються відповідати, не можна погрожувати, не можна їх ображати, переслідувати або вдаватися до обмежень їхніх прав [4].

Звертаємо увагу, що відповідно до абзацу 1 ст. 12 Конвенції, військовополонені перебувають у руках ворожої держави, а не окремих осіб чи військових частин, які взяли їх у полон. Незалежно від відповідальності, яку можуть нести окремі особи, держава, що тримає в полоні, відповідає за поводження з військовополоненими. Враховуючи зростання масових страхів військовополонених з боку російських військових, вбачається загальна тенденція російської федерації до підтримки таких дій на державному рівні, а діючих механізмів притягнення до відповідальності “de facto” наразі не має, що унеможливорює притягнення російської федерації до відповідальності на підставі чинних норм міжнародного гуманітарного права.

Враховуючи вищевикладене, важливо зауважити, що для забезпечення прав українських військовополонених необхідно залучати міжнародно політико-правові механізми, які з забезпечили захист здоров'я та життів українських військовослужбовців, що знаходяться у полоні російської федерації.

Одним з політико-правових механізмів захисту прав військовополонених є залучення держави-покровительки. Відповідно до статті 8 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, передбачений механізм залучення держави-покровительки, або декількох таких держав, з метою охорони інтересів сторін конфлікту [4].

Відповідно до абзацу 2 статті 11 Конвенції, сторони конфлікту, у разі офіційного погодження держави-покровительки, зобов'язані виконувати її пропозиції, зроблені з метою врегулювання суперечностей. Зокрема, відповідно до положень статті 11 Конвенції, кожна з держав-покровительок може на прохання однієї зі сторін чи з власної ініціативи запропонувати

сторонам конфлікту провести зустріч їхніх представників, зокрема представників органів влади, відповідальних за військовополонених, можливо на нейтральній, належним чином вибраній території [4].

Однак дієва реалізація даного механізму на практиці станом на зараз малоімовірна. За інформацією Офісу Генерального прокурора України станом на грудень 2024 року 2 836 повернутих з полону українських військових визнали потерпілими за фактами катувань у російському полоні, значна кількість потерпілих серед військовополонених свідчить про скоординовану державну політику російської федерації, що свідчать про погодження вчинення злочинів проти людяності на державному рівні, тому враховуючи, що держава-покровителька має право відвідувати військовополонених, мати доступ до медичних записів щодо військовополонених, отримувати інформацію та клопотання від військовополонених щодо умов полону, у яких вони перебувають тощо, погодження нейтральної держави з демократичними цінностями зі сторони російської федерації у ролі держави-покровительки наразі неможливе. Для дієвого застосування механізму залучення держави-покровительки, або декількох таких держав одночасно, необхідно змінити процедуру погодження, щоб дана норма міжнародного гуманітарного права мала більш імперативний характер.

Ще одним з підтверджень порушень міжнародного кримінального права та міжнародного гуманітарного права є вчинення російською федерацією теракту в Оленівці 29 липня 2022 року, внаслідок якого загинуло понад 50 українських військовослужбовців та понад 130 військовополонених зазнали поранень різної важкості, точні відомості щодо кількості загиблих та поранених унаслідок спланованого російською федерацією теракту досі невідома.

Відповідно до статті 19 Конвенції, військовополонених після захоплення їх у полон евакуюють якомога скоріше до таборів, розміщених у зоні, що знаходиться на достатній відстані від зони бойових дій, для того щоб вони перебували в безпеці. Важливо зазначити, що представниками російської федерації навмисно за день до вчинення обстрілу було переведено близько 200 українських військовополонених до Волноваської виправної колонії яка зазнала обстрілу російськими військовими наступного ж дня, що підтверджує заплановане російською федерацією масове вбивство військовополонених [4].

Враховуючи вищевикладену інформацію, важливо зауважити, що у своїй діяльності російською федерацією неодноразово застосовуються терористичні методи з метою залякування, маніпуляції та досягнення політичних, військових

цілей. Міжнародною спільнотою неодноразово, на початку повномасштабного вторгнення російської федерації до України, започатковувалися спроби визнати російську федерацію державою-спонсором тероризму, однак реалізувати у повному обсязі даний механізм не вдалося, враховуючи відсутність спільної точки зору серед міжнародних партнерів.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі.** Враховуючи, застосування міжнародного захисту військовополонених, однозначно постає питання трансформації політико-правових механізмів щодо захисту військовополонених, що в цілому пов'язані з повною трансформацією міжнародно-кримінальних та міжнародно-гуманітарних механізмів. Для забезпечення дотримання прав та свобод військовополонених необхідна:

- трансформація міжнародно-гуманітарних норм порядку погодження держав-покровительок, трансформувавши механізми залучення держав для сторін конфлікту з диспозитивного на імперативний характер.

- внесення змін (трансформація) норм національного законодавства, а саме конкретизація норм кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

- внесення змін (трансформація) норм національного законодавства, а саме конкретизація норм кримінальних правопорушень проти громадської безпеки.

Важливо зауважити, що вищевикладені норми потребують трансформування, оскільки російською федерацією неодноразово використовуються терористичні методи з метою досягнення військово-політичних цілей, що має передбачати відповідальність відповідно до норм національного законодавства.

- окрім внесення змін до національного законодавства, трансформації потребують норми міжнародного права, а саме: норми міжнародного гуманітарного та норми міжнародного кримінального права.

Для забезпечення дієвих інструментів захисту військовополонених потрібна політична воля у світі. З метою досягнення результативності даних змін, норми міжнародного гуманітарного права повинні передбачати інструменти захисту прав військовополонених, які матимуть реальне застосування на практиці для захисту життя та здоров'я військовополонених.

Враховуючи ризики не допуску нейтральних представників, а також представників України до військовополонених з метою забезпечення їх захисту та перевірки стану їх утримання в полоні, рекомендуємо запровадження сталих механізмів жорсткої санкційної політики, як одного

з інструментів для дотримання міжнародних норм гуманітарного права, які б унеможливили ведення супротивником ведення військових дій в цілому, у зв'язку з різким зниженням економічного потенціалу в середині держави агресора і неможливості подальшого забезпечення військово-промислового комплексу. Санкційна політика, у даному випадку має стосуватися не лише держави-агресора, а й її економічних партнерів, які продовжуватимуть співробітництво з підсанкційною державою та сприятимуть уникненню санкцій.

Враховуючи вищевикладені пропозиції, також необхідне внесення змін до міжнародного кримінального права, для забезпечення фактичного притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів військово-політичного керівництва країни агресора.

Сукупність вищевикладених пропозицій не матиме сенсу без механізмів їх реалізації на практиці. Захист військовополонених, окрім вищевикладених механізмів, потребує необхідної політичної волі міжнародної спільноти на розслідування вже вчинених воєнних злочинів російською федерацією та притягнення винних до відповідальності. Застосування даних механізмів, а також розробка ідентичних зазначеним механізмів сприятиме захисту прав військовополонених, а також зменшенню інтенсивності ведення бойових дій в цілому.

### Література

1. Ukrinform. За рік вдалося офіційно підтвердити, що росіяни розстріляли 109 українських полонених – Лубінець. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3936544-za-rik-vdalosa-oficijno-pidtverdi-ti-so-rosiani-rozstrilali-109-ukrainskih-polonениh-lubines.html> (дата звернення: 06.04.2025).

2. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 8 лют. 2006 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_151#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text) (дата звернення: 06.04.2025).

3. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 8 лют. 2006 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_151#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text) (дата звернення: 06.04.2025).

4. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_153#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text) (дата звернення: 06.04.2025).

5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_154#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text) (дата звернення: 06.04.2025).

6. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 № 2341-14. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.04.2025).

7. Офіс Генерального прокурора зафіксував тисячі випадків катування російськими військовими цивільних та військовополонених українців. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/ofis-generalnogo-prokurora-zafiksuvav-tisyaci-vipadkiv-katuvannya-rosiiskimi-viiskovimi-civilnix-ta-viiskovopolonениh-ukrayinciv> (дата звернення: 06.04.2025).

### Анотація

**Григор'єв Д. О. Політико-правові механізми реформування норм міжнародного гуманітарного права щодо питання поводження з військовополоненими. – Стаття.**

Встановлені засади поводження з військовополоненими, а також порядок притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів проти військовополонених регулюється міжнародним та національним законодавством, а саме гуманітарним правом (Женевські конвенції), міжнародним кримінальним правом (Римський статут Міжнародного кримінального суду) та нормами національного законодавства (Стаття 438 Кримінального кодексу України). Основна проблематика їх дієвості на даний час полягає у невідповідності чинних норм реальним викликам сьогодення, оскільки сучасні норми на практиці не сприяють захисту життя та здоров'я військовополонених, а також не сприяють фактичному притягненню до міжнародної кримінальної відповідальності за вчинення воєнних злочинів військово-політичного керівництва російської федерації за фактами масових катувань українських військовополонених у російському полоні, які вказують про скоординовану державну політику російської федерації та погодження вчинення злочинів проти людяності на державному рівні.

У даній науковій статті проаналізовано проблеми сучасних міжнародних та національних політико-правових інструментів та механізмів захисту прав та свобод військовополонених, що пов'язані з порушенням російською федерацією норм міжнародного гуманітарного права по відношенню до українських військовополонених, а також проблематику неможливості притягнення до відповідальності винних у скоєнні даних злочинів, у зв'язку з відсутністю сучасних дієвих механізмів. За результатами дослідження надано пропозиції щодо можливих нововведень до норм міжнародного та національного права та оновлення політико-правових механізмів захисту прав та свобод військовополонених, а також зафіксовано важливість необхідності формування політичної волі з метою подальшої реалізації новостворених та оновлених зазначених механізмів на практиці.

**Ключові слова:** міжнародне гуманітарне право, військовополонений, міжнародне кримінальне право, закони та звичаї війни, політико-правові механізми, Держава-покровителька.

### Summary

**Hryhoriev D. O. Political and legal mechanisms of reforming the norms of international humanitarian law regarding the treatment of prisoners of war. – Article.**

The established principles of treatment of prisoners of war, as well as the procedure for bringing to justice for war crimes committed against prisoners of war, are regulated by international and national legislation, namely humanitarian law (Geneva Conventions), international criminal law (Rome Statute of the International Criminal Court) and national legislation (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine). The main problem of their effectiveness at present is the inconsistency of the current norms with the real challenges of today, since modern norms in practice do not contribute to the protection of the life and health of prisoners of war, and do not contribute to the actual bringing to international criminal responsibility for the commission of war crimes of the military-political leadership of the Russian Federation for the facts of mass torture of Ukrainian prisoners of war in Russian captivity, which indicate a coordinated state policy of the

Russian Federation and the approval of the commission of crimes against humanity at the state level.

This scientific article analyzes the problems of modern international and national political and legal instruments and mechanisms for the protection of the rights and freedoms of prisoners of war, which are related to the violation by the Russian Federation of the norms of international humanitarian law in relation to Ukrainian prisoners of war, as well as the problems the impossibility of prosecuting the perpetrators of these crimes due to the lack of modern effective mechanisms. Based on the results of the study, proposals were made regarding possible innovations to the norms of international and national law and the renewal of political and legal mechanisms for the protection of the rights and freedoms of prisoners of war, as well as the importance of the need to form political will in order to further implement the newly created and updated mechanisms in practice.

*Key words:* international humanitarian law, prisoner of war, international criminal law, laws and customs of war, political and legal mechanisms, Patron-state.